

Nataša Jakop

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

Frazeologija v sodobnem slovarju slovenskega jezika

V prispevku odgovorimo na vprašanje, ali obstoječi korpusni gradivski viri zadoščajo za prikaz frazeologije v temeljnem slovarju slovenskega (knjižnega) jezika, in nakažemo smernice za čim korektnjši in informativno-normativni slovarski prikaz frazeoloških enot. Izhodišče za obravnavo frazeologije v sodobnem slovarju je celovita, konceptualno enotna in strokovna obravnava frazeologije, kot se uresničuje v sproti nadgrajevanih korpusnih gradivskih virih.

Phraseology in a Contemporary Dictionary of Slovene Language

In the paper we answer the question of whether the existing corpora are sufficient for description of phraseology in an academic dictionary of Slovene (standard) language as well as indicate some directions for an optimal, appropriate, informative and normative lexicographical description of phraseological units. We argue that there is a need for a comprehensive, conceptually consistent and professional treatment of phraseology as it is represented in the continuously refined corpora of Slovenian language.

Ključne besede: sodobni slovar slovenskega jezika, frazeologija, stalne besedne zveze, leksikografija, slovarski koncept

Key words: dictionary of the contemporary Slovene language, phraseology, fixed expressions, lexicography, concept of a dictionary

1 Uvod

V okviru razpisanih tem Posveta o novem slovarju sodobnega slovenskega jezika frazeologija sicer ni bila posebej izpostavljena, je pa bilo spodbujeno k razmisleku o

»obravnavi večbesednih leksikalnih enot«
(http://www.mk.gov.si/si/medijsko_sredisce/novica/article/1328/5916/e8350281afd9b39572345ae5876050ad/). Iz vsaj treh razlogov je potrebno odpreti razpravo o obravnavi frazeologije v sodobnem slovarju slovenskega jezika. Prvič zato, ker s frazeologijo v slovarjih slovenskega jezika doslej ni bil še nihče nikoli zadovoljen, niti strokovna niti laična javnost. Drugič, ker frazeološke enote zajamejo precejšen delež v slovarju in je pričakovati, da se bo s korpusnim pristopom zaradi obdelave velike količine jezikovnega gradiva ta delež utegnil še precej povečati,¹ in tretjič, ker predstavlja njihova slovarska obravnava velik izziv za urednika, tj. jezikoslovca leksikografa, ki jezikovno gradivo slovarsko uredi.

Ko govorimo o frazeologiji, govorimo o dvojem: o skupku vseh frazeoloških enot v nekem jeziku in o vedi, ki te jezikovne enote preučuje, na primer s sinhronega vidika zlasti njihove slovnične, semantične in pragmatične lastnosti, in z diahronega njihov izvor in motivacijo za nastanek. Vprašanje frazeologije v sodobnem slovarju slovenskega jezika je torej na eni strani vprašanje o količini frazeoloških enot, ki naj bi bile zajete v temeljni slovar slovenskega jezika, in na drugi strani o tem, kako naj bodo v slovar zajete frazeološke enote v njem prikazane, da bodo izpolnjena tako strokovna merila v smislu udejanjanja aktualnih frazeoloških spoznanj pri konkretni slovarski obravnavi kot tudi pričakovanja slovarskih uporabnikov glede vključenosti in prikaza frazeologije.

V prispevku se bom omejila na vprašanje, kakšni so naši gradivski viri za prikaz sodobne frazeologije slovenskega jezika in kako do čim korektnjšega in informativnega slovarskega prikaza frazeoloških enot v sodobnem slovarju slovenskega (knjižnega) jezika.

2 Frazeologija v slovarju – včeraj in danes

Zgodovina in izkušnje nas učijo, da predstavlja frazeologija sicer sestavni del splošnega slovarja, a je imela v slovarski redakciji bolj ali manj obstransko vlogo. Frazeologija je tako tudi formalno imela vedno podrejeni status v slovarskem sestavku. Do SSKJ je

---

¹ SSKJ je bil konceptualno zavezan stališču, da je vse, kar je zajeto v slovar, v njem tudi nekje pojasnjeno, tako z vidika norme kot z vidika slovnične in pomenske informacije.

imelo frazeološko gradivo v slovarjih funkcijo ponazarjalnega gradiva geselske besede, npr. pri Pleteršniku ponazoriti sestavine slovenskih večbesednih ustaljenih enot v kontrastivi z nemškimi jezikovnimi enotami (*iz glave si izbiti* sich etwas aus dem Sinn schlagen, *noč in dan* Tag und Nacht); pri Glonarju ponazoriti posebno (omejeno) rabo geselske besede v stalni besedni zvezi (pleva: *zrnje ločiti od plev*, srce: *biti mehkega srca, vzeti, gnati si kaj k srcu, česar je polno srce, rado iz ust gre*). Iz slovarskih redakcij Glonarjevega slovarja, ki je v tem smislu bogato s frazeologijo, je razvidna potreba po vsaj kratkem pomenskem pojasnilu frazeoloških enot v enojezičnem slovarju slovenskega jezika, npr. *srce komu v hlače pade*: pogum mu upade, *ljubljska srajca*: rojen Ljubljančan, *komu pod srajco lesti*: vsiljevati se mu; *puško vreči v koruzo*: odnehati, obupati, kako namero opustiti. Zanimivo je, da so frazeološke enote, čeprav s statusom ponazarjalnega gradiva geselske besede, tako pri Pleteršniku kot Glonarju presenetljivo velikokrat navedene v slovarski obliki.

SSKJ je z uvedbo t. i. frazeološkega gnezda formalno odprl možnost, da bi bilo frazeološko gradivo prikazano v posebnem razdelku, kar je bil v leksikografskem smislu velik korak naprej. Vendar je bila obravnava frazeologije v slovarju konceptualno zastavljena nefrazeološko: frazeološko gnezdo se je oblikovalo v glavnem glede na oddaljenost pomena frazeološke sestavine oz. posebne skladijske strukture od pomena gesla. Posledično je bila realizacija prikaza frazeologije z več vidikov nezadovoljiva.² Pri tem ni bila toliko kritizirana kvantiteta obravnave, temveč v glavnem način obravnave frazeoloških enot:

»SSKJ vsebuje veliko količino frazeološkega gradiva, toda frazeologija ni zadovoljivo leksikografsko obdelana«. (Petermann 1988: 307.)

Glede količine frazeologije, zajete v slovar, so frazeologi in drugi slovarski uporabniki kritizirali, da so bili gradivski viri omejeni le na pisnega prenosnika, besedilno v glavnem na leposlovje in časovno na besedila iz obdobja 1. polovice 20. stoletja, to pomeni, da slovar ni zajel precej v rabi žive frazeologije in t. i. novejšje frazeologije.

Glede frazeologije v SSKJ je dobro oživiti še pojasnilo V. Majdiča (1970: 138), da za sprejemanje frazeološkega gradiva v slovar niso bila izdelana posebna merila, temveč je izbor potekal po enakih merilih, kot so veljala za izbor besed nasploh.

---

² Prim. npr. kritiki J. Petermanna (1988) in E. Kržišnik (1987/1988).

Rezultat premajhnega konceptualnega razmisleka ob postavitvi slovarskih izhodišč je nizka slovarska obvestilnost frazeologije, saj slovarski uporabnik težko najde frazeologijo, njeno identifikacijo pa posebej otežuje tudi neslovarski prikaz frazeoloških enot, zato je »/u/sposobljenosti uporabnika /.../ prepuščeno, ali lahko spoznava frazeme med drugim jezikovnim gradivom« (Petermann 1988: 307).

3 Frazeologija v slovarju – jutri

Izhodišče za obravnavo frazeologije v sodobnem slovarju slovenskega (knjižnega) jezika je, da potrebuje frazeologija v njem celovito, konceptualno enotno in strokovno obravnavo, saj gre za ustaljene večbesedne jezikovne zgradbe, ki hkrati s svojo ekspresivnostjo izkazujejo tudi pomensko celovitost. Tako identifikacija kot leksikografska obdelava frazeoloških enot sta zaradi variantnosti zgradbe, prepoznavanja in določanja slovarske oblike, pomena oz. pomenov ter rabe in njenih omejitev izjemno zahtevno delo, ki potrebuje strokovno konzultacijo s frazeologom. Glede na to, da so frazeološke enote v stilističnem smislu zaznamovane jezikovne enote, katerih raba je pogosto tudi besedilno omejena, npr. kletvice, psovke, vzkliki ipd., nas je pretekla slovarska praksa naučila tudi, da je treba temeljito razmisliti o sistemu slovarskega označevanja v frazeologiji. V SSKJ so bile frazeološke enote označene v glavnem z oznako ekspresivno, ki je za frazeologijo presplošna oznaka, saj je ekspresivnost ena od temeljnih definicijskih lastnosti frazeologije, na kar je opozorila že N. Logar (2000/01). Sodobna izhodišča za slovarsko obravnavo frazeologije so bila predstavljena v okviru *Strokovnega posveta o novem slovarju slovenskega jezika* (Perdih 2009), na katerem je E. Kržišnik (2009) izpostavila tri temeljna vprašanja: kaj od frazeologije spada v temeljni slovar, kje v slovarskem sestavku naj bo frazeologija in kako naj bo frazeologija v slovarju predstavljena. Čeprav zahtevajo ta makro- in mikrostrukturalna vprašanja eksplicitne odgovore že v fazi priprave slovarskega koncepta, so kljub vsemu v veliki meri dogovornega značaja, odvisni tudi od ciljev, ki si jih glede frazeologije zastavimo za temeljni razlagalni priročnik slovenščine, in ne nazadnje realnih možnosti za njihovo uresničitev.

3.1 Oba predloga novega slovarja slovenskega jezika (Krek, Kosem, Gantar 2013, Perdih 2009) bolj ali manj eksplicitno podajata smernice v sodobni leksikografiji v ločeno obravnavo večbesednih leksikalnih enot glede na to, ali gre za stalne besedne zveze ali frazeološke enote, z drugimi besedami, v obravnavo frazeologije v ožjem smislu. To izhodišče je z leksikološkega vidika razumljivo, a zahteva jasno postavljena merila zlasti glede ločevanja večbesednih leksemov (stalnih besednih zvez) od frazeoloških enot, ki naj bi temeljila na odsotnosti oz. prisotnosti konotativnega pomena (prim. A. Vidovič Muha v razpravi na *Strokovnem posvetu o novem slovarju slovenskega jezika*, Kržišnik 2009: 56–57). To ločevanje je seveda na teoretični ravni precej bolj enostavno in nedvoumno kot v praksi, ko se (različni) leksikografi soočajo z analizo in kasneje slovarsko razporeditvijo pestrega jezikovnega gradiva. Ponazorimo s primeroma *imeti mačka* in *imeti krompir*: v doslejšnjih slovarskih virih sta obe enoti identificirani kot frazeološki,³ v Leksikalni bazi (<http://www.slovenscina.eu/spletni-slovar/prenos>; pri besedah *mačka* in *krompir*) sta ovrednoteni različno, prva kot kolokacija v okviru na novo registriranega pomena oz. pomenskega indikatorja besede maček: 'slabo počutje', druga kot frazeološka s pomenom 'imeti srečo'.

Za obvladljivejše in enotnejše praktično reševanje posameznih frazeoloških enot je v slovarskem konceptu treba definirati temeljne lastnosti frazeologije, ki bodo leksikografu v pomoč pri konkretnem redakcijskem delu.

3.2 Tudi vprašanje prikaza frazeoloških enot v slovarju na načelni ravni ni sporno, saj so si strokovnjaki enotni v zahtevi, da je potrebno frazeološke enote prikazovati v slovarski oz. kot bi se izrazil J. Petermann (1988), lematizirani obliki. Pri tem opozarjamo le na nekaj drobcev problematike, povezane z ustrezno identifikacijo frazeoloških sestavin.

---

³ SSKJ enote *imeti mačka* nima, frazem *imeti krompir* navaja s pomenom 'doživeti nepričakovano ugoden, dober izid'. J. Keber (2011): *imeti mačka* 'slabo se počutiti, biti nerazpoložen, navadno po nezmernem uživanju alkohola' *imeti [debel] krompir* 'doživeti nepričakovano ugoden, dober izid'; J. Pavlica (1960): *mačka ima* glava ga boli po prekrokanu noči z nemškimi ustreznikom *er hat den Katzenjammer*, ki ga navaja tudi Pleteršnikov slovar (Pleteršnik 1894/95) ob danes ne več živi frazeološki enoti *lasje ga bole, otekle lase imeti*. Razvezani jezik: prosti slovar žive slovenščine pojasnjuje »reklo *imeti mačka*« kot »vir mnogim drugim še bolj ekspresivnim reklom z ironičnim, ljubkovalnim in podobnimi prizvoki« in registrira tudi prenovitve te frazeološke enote: *prebudil sem se s tigrom* 'imel sem hudega mačka', *grem nahraniti mucka* 'grem pit' (<http://razvezanijezik.org/?page=imeti+ma%C4%8Dka>).

Obdelava nekritično pregledanega avtomatiziranega (korpusnega) gradiva bi manj izkušenega leksikografa utegnila zapeljati v napačno identifikacijo sestavine frazeoloških enot, npr. v samostalnik ženskega spola *kanta* pri frazemu *pri na kant* ali samostalnik moškega spola *kriplj* pri frazemu *na vse kriplje* ipd. (prim. podatke v Slovenskem oblikoslovnem leksikonu Sloleks, <http://www.slovenscina.eu/sloleks>: *kanta* rod. množine *kant* s pogostostjo 61/2234, *kriplj* tož. množine *kriplje* s pogostostjo 1935/2013).

Spletne različice slovarja gredo v smer, da se homonimija pretvarja v večpomenskost. Za frazeologijo bi to lahko bilo nekoliko problematično, saj npr. sestavina *tek* v frazemu *dober tek* ni glagolnik od teči, temveč homonim s pomenom 'želja, potreba po jedi'. Prikaz v okviru enega gesla bi izenačil frazeološko gradivo s homonimnima sestavinama *tek*, npr.: *pognati se v tek* 'zbežati', *dober tek* 'voščilo pri jedi', *mrtvi tek* 'izenačen rezultat v športu' (prim. podatke v Leksikalni bazi pri besedi *tek*, medtem ko SSKJ frazeologijo homonimnih besed ločuje). Rešitev bi bila v nedvoumni etimološki informaciji pri sestavinah frazeoloških enot ali celo frazeoloških enotah kot takih. S tem bi se s slovarjem ohranila tudi marsikatera kulturološka informacija o frazeologiji, ki bi se sicer z združevanjem homonimov sčasoma izgubila.

Korpusno jezikoslovje je v zadnjih dvajsetih letih pokazalo in potrdilo, da so frazeološke enote formalno veliko bolj nestabilne, kot uči teorija, zato predstavljajo variante frazemov praktični problem v sodobni leksikografiji (Moon 1996: 246). Ob tem pa nestrokovna presoja med frazeološkimi variantami, ki jih potrjuje gradivo, in njihova nehierarhična in zgolj informativna slovarska razporeditev za uporabnika ne bosta obvestilni, npr. *ločiti zrnje/zrno od plev/plevela*.

3.3 Odprto in diskutabilno ostaja vprašanje obsega frazeologije, ki naj bi bila vključena v splošni (temeljni) slovar slovenskega jezika. Odgovor na to vprašanje seveda ni preprost. Vendar bi ob cilju opisati aktualno, realno rabo besedja veljalo slediti primerljivemu cilju tudi v frazeologiji. Na to je treba misliti že v fazi izdelave izhodiščnega slovarskega geslovnika. Nevarno bi bilo, da bi se merilo pogostosti rabe besede jemalo kot merodajni

filter za nadaljnjo obdelavo gradiva, saj to merilo ni enako relevantno za frazeologijo.⁴ Preveč avtomatizirana in zamejena izdelava geslovnika bi utegnila že v prvi fazi dela izgubiti mnoge frazeološke enote, katerih sestavina ne živi več kot samostojna beseda, je redka v rabi ali iz katerega drugega razloga, npr. glagol *pocitrati* je v sodobni slovenščini aktualiziran kot sestavina pragmatičnih frazemov *vrag te pocitraj, naj me vrag pocitra*, povedkovnik *paf* v frazemu *biti paf*, zanimivi so tudi frazemi z medmetnimi, členkovnimi in vezniškimi sestavinami, npr. *pa pa, ne reči ne bev ne mev, biti malo plenk plenk; že že, ja ja; in sicer* ipd.

3.4 Naj se ob koncu navežem še na uporabniški vidik slovarja, tj. kaj uporabnik pričakuje in išče v slovarju v zvezi s frazeologijo. Pred časom je na moj naslov prišlo vprašanje, kaj pomeni zveza *pisana mati*, ki jo je mogoče najti v slovenskih klasikih in pravljicah, in kje naj uporabnik najde pomen in izvor te zveze. Izkazalo se je, da SSKJ navaja frazeološko enoto z oznako starinsko in pomenskim ustreznikom 'mačeha' v geslu *mati* (ne pa tudi v pridevniškem geslu *pisan*, kar je morda razlog, da je uporabnik ni našel). V korpusnih gradivskih virih (korpus Gigafida, korpus Nova beseda) se ta frazeološka enota izkazuje kot izjemno redka in ne potrjuje rabe v sodobni slovenščini. Podobno delikatni so na drugi strani t. i. frazeološki neologizmi, torej frazeološke enote, ki šele nastajajo oz. imajo izvor v sodobni slovenščini, npr. *stric iz ozadja*, katere rabo trenutno gradivo v korpusu Gigafida (<http://www.gigafida.net/>) prikazuje le v dveh konkordancah, medtem ko spletno gradivo (pridobljeno s spletnimi iskalniki) izkazuje to v sodobni slovenščini pogosto rabljeno frazeološko enoto (npr. Google več kot 70.000), ki že motivira tudi frazeološke prenovitve, npr. *teta iz ozadja, pamži iz ospredja* ipd. (prim. Jakop 2013: 160–162). V frazeologiji miselnost, da ni v jeziku, če ni potrditve v korpusu, ne bo vzdržala, vsaj ne ob obstoječih korpusnih gradivskih virih. Tudi frazeologi drugod po svetu (Schreiber, Mahlow, Juska-Bacher 2010) ugotavljajo, da se omejevanje zgolj na korpusno metodologijo pri identificiranju in ovrednotenju zlasti frazeoloških neologizmov trenutno kaže kot problematično in opozarjajo na potrebo po metodološki odprtosti (na vse obstoječe vire). Temeljni slovar slovenskega (knjižnega) jezika je, vsaj

---

⁴ R. Moon (1996: 252) opozarja, da se kar 30 % idiomov, ki so vključeni v slovar Collins Cobuild Dictionary of Idioms (1995), v korpusu The Bank of English pojavi zelo redko, manj kot 1 na 10 milijonov besed. – SSKJ je zajel frazeologijo v glavnem s t. i. metodo gostih izpisov.

po mojem mnenju, za zdaj edini vir, v katerem bo uporabnik upravičeno pričakoval popis, opis in ovrednotenje tudi takih frazeoloških enot, kot sta bila navedena primera.

4 Zaključek

Zelo posplošeno rečeno so kritiki frazeologije v slovarjih izpostavljali dvoje: da je v rabi več frazeologije, kot je je ujete v slovarjih, in da frazeologija v slovarju ni ustrezno prikazana. Zaradi napredka v frazeološki stroki v zadnjih dvajsetih letih teoretična izhodišča za pripravo sodobnega slovarja niso več toliko problematična, saj med jezikoslovci obstaja visoka stopnja zavedanja, da frazeološke enote zaradi pomenske celovitosti in ekspresivnosti svoje večbesedne in ustaljene jezikovne zgradbe potrebujejo preiščljeno slovarsko obravnavo. Zaskrbljujoče pa ostaja vprašanje, ali bo sodobnemu slovarju uspelo prikazati vso v jezikovni rabi živo frazeologijo zgolj ob obstoječih korpusnih gradivskih virih, ki so zamejeni na pisnega prenosnika, na kratko časovno obdobje in deloma tudi glede na besedilne tipe. Odgovora na uvodoma zastavljeni vprašanji sta: zgolj korpusni gradivski viri, ki so trenutno na voljo, so za prikaz sodobne frazeologije slovenskega jezika pomanjkljivi, zato jih je potrebno nadgrajevati, medtem ko je za korektniji in obvestilni prikaz frazeologije v sodobnem slovarju slovenskega (knjižnega) jezika potrebno interaktivno sodelovanje med leksikografom in frazeologom.

5 Literatura

Gigafida. <http://www.gigafida.net/>.

JAKOP, Nataša, 2013: Frazeološki neologizmi v slovenščini. *Frazeološka simfonija: Sodobni pogledi na frazeologijo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 157–166.

KEBER, Janez, 2011: Slovar slovenskih frazemov. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

KREK, Simon, KOSEM, Iztok, GANTAR, Polona, 2013: Predlog za izdelavo Slovarja sodobnega slovenskega jezika. http://trojina.org/slovar-predlog/datoteke/Predlog_SSSJ.pdf.

KRŽIŠNIK, Erika, 1987/88: Frazeološko gradivo v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. *Slava* 2/2. 143–162.

KRŽIŠNIK, Erika, 2009: Kam in kako s frazeologijo v novem slovarju. Andrej Perdih (ur.): *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 53–60.

Leksikalna baza kot podatkovna zbirka. <http://www.slovenscina.eu/spletni-slovar/prenos>.

LOGAR, Nataša, 2000/01: Kvalifikator ekspr. v Slovarju slovenskega knjižnega jezika na ravni frazeologije. *Jezik in slovstvo* 46/4. 137–148.

MOON, Rosamund, 1996: Data, Description and Idioms in Corpus Lexicography. *Euralex 1996 Proceedings*. 245–256.

http://www.euralex.org/elx_proceedings/Euralex1996_1/029_Rosamund%20Moon%20Data,%20Description,%20and%20Idioms%20in%20Corpus%20Lexicography.pdf.

PAVLICA, Josip, 1960: *Frazeološki slovar v petih jezikih*. Ljubljana.

PERDIH, Andrej (ur.), 2009: *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

PETERMANN, Jürgen, 1988: Frazeologija v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (I–IV). Boris Paternu, Franc Jakopin (ur.): *Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura. Obdobja 8*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 301–310.

PLETERŠNIK, Maks, 1894/95: *Slovensko-nemški slovar*. Elektronska izdaja. Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Razvezani jezik: prosti slovar žive slovenščine. <http://www.razvezanijezik.org/>.

SCHREIBER, David, MAHLOW, Cerstin, JUSKA-BACHER, Britta, 2010: *Phraseologische Neologismen: Identifikation und Validierung*. Harald Burger, Jean-Pierre Colson, Jarmo Korhonen, Annette Sabban (ur.): *Yearbook of Phraseology 3*. Berlin, Boston: Walter de Gruyter. 3–29.

Sloleks: Slovenski oblikoslovni leksikon. <http://www.slovenscina.eu/sloleks>.